

ALAMSAKSA LAENSÕNADEST JOHANNES GUTSLAFFI GRAMMATIKA TAUSTAL¹

Jüri Viikberg

Eesti Keele Instituut ja Tallinna Ülikool

Kokkuvõte. Johannes Gutsloff oli Urvaste koguduse pastor (1641–1656), kes on läinud eesti kirjakeele ajalukku esimese lõunaeeesti grammatika „Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam” (1648) koostajana. Artiklis on võetud vaatluse alla tema keeleõpetuse saksa-eesti sõnastikuosa eesti vasted ja põhitähelepanu on koondatud alamsaksa laensõnade leidumisele. Väljasõnelutud sõnad on rühmitatud vastavalt sellele, kas saksa märksõna tähendus on eesti keeles edasi antud alamsaksa laenu või omasõna abil. Jõutakse järeldusele, et Gutsloffi sõnakasutus on üheks indikaatoriks alamsaksa laensõnade tulekul eesti keelde. Veidi üle poole eesti sõnavastetest moodustavad alamsaksa laensõnad, millega on saksa märksõnade tähendus edasi andnud nii Gutsloff kui ka tema kaasaegsed. Teise poole moodustavad sellised eesti vasted, mille puhul Gutsloffi kaasaegsed eelistasid alamsaksa laensõnu, tema ise aga kas omasõnu või varasematest keelekontaktidest pärit laene. Silmas pidades Gutsloffi töö- ja elukohta Urvastes, on need omasõnavasted rühmitatud murdeleviku alusel: ühed on registreeritud eeskätt põhjaeesti murretest või laiemaltki, teised on iseloomulikud lõunaeeesti murdeile, iseäranis Võru murdele. Lõpuks esitatakse vasted, mis on tõenäoliselt Gutsloffi enese loodud.

Märksõnad: alamsaksa laensõnad, eesti vana kirjakeel, lõunaeeesti kirjakeel, 17. sajand, Johannes Gutsloff, keelekontaktid

DOI: <http://dx.doi.org/10.12697/jeful.2013.4.3.11>

1. Sissejuhatus

Sõnavara rikastamisest ning sõnalaenudest on sageli räägitud innovatsioonide kontekstis – teistel rahvastel leitakse olevat midagi uut ja teistsugust, mis tuleks tingimata kasutusele võtta, ja enamasti võetakse see miski käibele koos vastava nimetusega. See teisest keelest võetud nimetus a) võib jääda muutmata, b) seda võidakse suupärastada oma keele järgi või c) tõlkida oma keelde. Omas keeles vajalike sõnade kasutuselevõttu teistest keeltest nimetatakse üldiselt

---

¹ Artikli kirjutamisel olen saanud tuge riiklikust programmist „Eesti keel ja kultuurimälu” (EKKM11-219) ning Uppsala ülikoolilt (külalisteadurina 2013. aasta kevadsemestril).

laenamiseks ning neid sõnu laensõnadeks. Olgugi tegu (justkui) laenuks võetuga, ei ole „tagastamisjuhtumite” kohta siiski näiteid teada. Kui uus sõna kasutajaskonna poolehoidu ei leia, jäetakse see lihtsalt kõrvale. Nurisetud on küll selle üle, et laenamistega on liiale mindud ja et keelde on soetatud n-õ tarbetuid laene (vana kirjakeele puhul nt Liin 1968: 60), omakeelsetele vastevõimalustele vaatamata. Sageli on põhjuseks peetud lihtsalt tõlkija ebapiisavat keeletundmist.

Siinse kirjutise lähtealuseks on allakirjutanu andmebaas „Alamsaksa laensõnad eesti keeles” Eesti Keele Instituudi leksikograafide töökeskkonnas EELex, mis hõlmab 1000–1200 (kesk)alamsaksa keele kaudu etümologiseeritud laensõna. Laenude keeldetuleku aja ja leviku näitlikustamiseks on sinna aastatel 2011–2013 kogutud selliseidki andmeid nagu sõna varaseim teadaolev üleskirjutus, esinemus vanas kirjakeeles, olulisemates leksikonides, eesti murretes ning sugulaskeeltes ja ka läti keeles (nt Hinderling 1981, Raun 1982, Raag 1987, Koponen 1998, Keem 1998, SSA). Taolise taustamaterjali olemasolu võimaldab võrrelda alamsaksa laensõnade leidumust eri murretes ja keeltes ning märgata nende ilmumist omaaegsete autorite leksikonidesse.

16.–17. sajandi kirjakeelest näitestiku valimisel torkas silma, et Johannes Gutsloff'i grammatika sõnastikuosas „Nomenclator Germanico-Esthonicus” leiduv eesti sõnavara erineb ta kaasaegsete (nt G. Müller, H. Stahl, J. Rossihnius, H. Göseken) omast. Eripära tuleneb kindlasti juba sellest, et tegu on lõunaeesti keele käsitlesega põhjaeesti käsitleste kõrval. Samas tundus esmamulje põhjal, et kuigi 17. sajandit võib pidada ka laensõnatulva ajastuks, ei ole Gutsloff olnud väga varmas saksa keelest uusi laensõnu introductseerima. Siinse kirjutise eesmärk olekski välja selgitada, mil määral leidub eesti keeles teada olevaid alamsaksa laensõnu Gutsloff'i sõnastikus saksa märksõnade vastetena ja kui võrd on ta seal tollaseid laensõnu korvanud kas (lõuna)eesti omasõnade või juba varasematest laenukihtidest pärit sõnadega. Gutsloff'i sõnavasteid on vaadeldud eesti 16.–17. sajandi kirjasõna taustal.

Johannes Gutsloff oli Urvaste koguduse pastor (1641–1656), kes on läinud eesti kirjakeele ajalukku esimese lõunaeesti grammatika „Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam” (1648) koostajana. Siinne ülevaade tugineb grammatika faksiimileväljaande eestikeelsele tõlkele „Grammatilisi vaatlusi eesti keelest” (1998), mille autor on Marju Lepajõe. Faksiimileväljaande aluseks oli Eesti Kirjandusmuuseumis talletatav ainus säilinud eksemplar. Sõnastik (41 lk, u 1800 sõna) ei ole kahjuks täielik, lõpp alates *wieden*-sõnast on puudu (sh *wi*- kuni *wü*- ja kõik *z*-algulised sõnad), võimalik, et puudub koguni poogna jagu materjali.

Grammatika eesti keelde tõlkinud Marju Lepajõe lausub järelsõnas (Lepajõe 1998: 285): „Johannes Gutsloff on eesti keele ja kultuuri ajaloos õnnelikus olukorras. Teda on uuritud suhteliselt vähe ja ainult eesti keele seisukohalt, mistõttu ta on tõlgendustega koormamata.” Siinne kirjutus loodab Gutsloff'i tõlgendustele – eesti keele seisukohalt – mõningast lisa pakkuda ning haakuda varasemate publikatsioonidega alamsaksa laensõnade kohta 16. ja 17. sajandi eesti kirjakeeles (nt Ariste 1940, Ariste 1963, Liin 1964, Liin 1968).

Järgnev sõnavalik tugineb Gutsloff'i grammatika sõnastikuosale, millest on võetud vaatluse alla saksa märksõnade eesti vasted. Materjali valimisel ning esituse liigitamisel on olnud põhikriteeriumiks sõnade päritolu. Jaotise 2 moodustavad alamsaksa laensõnad, millega on saksa märksõnade tähendust edasi andnud nii Gutsloff kui ka tema kaasaegsed. Jaotise 3 moodustavad sellised saksa märksõnade eesti vasted, kus Gutsloff'i kaasaegsed on eelistanud alamsaksa laensõnu, tema ise aga kas omasõnavara või hoopis varasematest kontaktidest saadud sõnu. Silmas pidades Gutsloff'i töö- ja elukohta Urvastes, on jaotise 3 sõnavasteid rühmitatud murdeleviku alusel: 3.1 sõnad on registreeritud eeskätt põhjaeesti murretest (või ka laiemalt), 3.2 sõnad on iseloomulikud lõunaeesti murdeile, iseäranis Võru murdele. Jaotise 3.3 moodustavad sõnad, mille Gutsloff on võinud ise moodustada. Vajaduse korral viidatakse eri osades paiknevate sõnade seoste.

2. Alamsaksa laen saksa märksõna eesti vastena

Selle rühma moodustavad keelde lisandunud laenud (sh kristlik leksika, kus alamsaksa keelel on olnud oluline toetaja ning kaasvahendaja roll), millega on kas täidetud mõistelisi tühikuid või lihtsalt täiendatud eesti keele sõnavara. Osa sõnu (tähisega †) leidub üksnes võõrsõnadena meie vanimas kirjakeeles, mitte aga hiljem.

Siinses kirjutises on Gutsloff'i saksa-eesti sõnastikust saanud – küll tublisti väiksemas mahus – ümberpööratud eesti-saksa sõnastik. Sõnartiklis on esikohal eesti märksõna (**amet**) tänapäeva ortograafias, järgnevad eesti (*Ammit /i*) ning saksa sõna ('Ampt') originaalkujul (Gutsloffil **Ampt** *Ammit/i*) ja eestindatud grammatika leheküljenumber (lk 206). Laensõnade päritoluandmed on võetud etümoloogialeksikonidest ja uurimustest-artiklitest, 16.–17. sajandi kirjakeele näited aga vana kirjakeele alastest (allika)publikatsioonidest (vt allikate loetelu artikli lõpus).

altar – *Altar /i* 'Altar' (lk 206) < lad *altāre* ning kasks *altar* 'Altar'
altari peel (Koell 1535); *Altary*, *Altare*, *Altarist* (Müller 1600–1606);
sest Altarist (Rossihnius 1632); *Altar*, *-i* (Göseken 1660)

- amet** – *Ammit* /i ‘Ampt’ (lk 206) < kasks *am(m)et* ‘Amt’
Añeti, Ammeti, Añetist (Müller 1600–1606); *Ammeti perrast*
 (Rossihnius 1632); *Ammet, Ammetist* (Stahl 1637); *Ammet, -i*
 (Göseken 1660)
- arst** – *Arst* /i ‘Arst’² (lk 207) < kasks *arste* ‘Arzt’
Rejede artzte ‘[haavaarstide]’ (Awerbach 1589); *se eike Arst* (Müller
 1600–1606); *sedda arsti abbi* (Rossihnius 1632); *Arst, arstist* (Stahl
 1637); *Arst, -i* ‘Arzt; Barbier; wund Arzt (*chirurgus*)’ (Göseken 1660)
- höövel** – *Höfli* ‘Höfel’ (lk 219) < kasks *hovel* ‘Hobel’
höfel, höflist (Stahl 1637); *Höwel* (Göseken 1660)
- ingel** – *Engel* /i ‘Engel’ (lk 212) < kasks *engel* ‘Engel’
Engel (Koell 1535); *ni palyo englit* (Boierus 1587); *neet Englit*
 (Müller 1600–1606); *pöha Engel* (Rossihnius 1632); *Engel, Englist*
 (Stahl 1637); *Jngel; Engli koggodus* ‘engelschaar’ (Göseken 1660)
- †**junkru** – *Junckr* /o³ ‘Jungfraw’ (lk 220) < kasks *junkvrowe* ‘Jungfrau’
puchtast iunkrust (Völcker 1585); *puchtast Iunckrost* (Rossihnius
 1632); *neizit* ‘Jungfrau’ (Göseken 1660)
- kaal** – *Kale* ‘Schale’; *Käl* /a ‘Wage (*libra*)’ (lk 234; 245) < kasks *schale*
 ‘Schale; Wage’
Kaal, -i; Kahli ‘Schale (Wageschale)’ (Göseken 1660)
- kann**⁴ – *Kanne* ‘Kanne’ (lk 221) < rts *kanna*, kasks *kanne* ‘Kanne’
Kan, kannufi (Stahl 1637); *wessikañi* ‘Gies-Kann’; *kanno körw*
 ‘Handhabe (an der Kannen)’ (Göseken 1660)
- kants** – *Kantze* ‘Schantze’ (lk 234) < kasks *schanze* ‘Schanze’
Kantz, kantzist (Stahl 1637); *Kantzi; Kantz* (Göseken 1660)
- karp** – *Karpekene* ‘Schachtel’ < kasks *karpe* ‘Kiste’
Karpekenne ‘Karpe (Schachtel)’; *karpikenn* ‘büchs (darin man etwas
 leget)’; *Karpeken* ‘Lädelein (Schrein)’ (Göseken 1660)
- kee** – *Kädi; Ahila* ‘Kette’ (lk 221) < kasks *kede* ‘Kette’
Raudkedide siddes (Müller 1600–1606); *Kehd, -i* (Göseken 1660)

2 Saksa märksõnaks on sõnastikus alamsaksa *Arst* (*pro* ülemsaksa *Arzt*), mis osutab, et üleminek ülemsaksa kirjakeelele ei olnud 17. sajandil veel lõppenud.

3 *neitsi*-sõna on Gutsloff kasutanud piiblitõlkes: *Netzu, üt Junckr sahb hendas sahma* (Gutsloff 1647–1657: 218).

4 Rootsi keelest (< rts *kanna*) pärit *u*-tüveline sõna esineb kirjakeeles ja murretes (R eP M), alamsaksa keelest (< kasks *kanne*) pärit *i*-tüveline sõna esineb murretes (I TaPö Hel T V).

- keiser** – *Keiser* /i ‘Keiser’ (lk 221) < kasks *keiser* ‘Kaiser’
Keÿser (Müller 1600–1606); *selle Keysrille* (Rossihnius 1632); *Keifer*,
keifriift (Stahl 1637); *Keijser*, -i; *Kayser* (Göseken 1660)
- kekk** ‘narr’ – *Jeck* /e⁵ ‘Hoffnarr’; *Jeck* /e ‘Narr’ (lk 219; 228) < kasks
geck ‘Geck’
keckide Sædtuße wasta (Müller 1600–1606); *Geck* ‘Narr’ (Stahl 1637);
Keck, *Jeck* ‘Geck’ (Göseken 1660). Vt **julge** osas 3.3;
 vrd *hulluth Narrit* (Müller 1600–1606); *needh jeckit ninck nahrít*
 (Rossihnius 1632); *nar*, *narrift* (Stahl 1637); *Narr* (Göseken 1660);
narr-sõna Gutsloff'il ei leidugi
- kelder** – *Keller* /i ‘Keller’ (lk 221) < kasks *keller*, *kelder* ‘Keller’
Kelleri sees (Müller 1600–1606); *Keller*, *kelrist* (Stahl 1637);
Keller, -i (Göseken 1660)
- kinkima** – *kinckma* /e ‘schenken (*donare*)’ (lk 234) < kasks *schenken*
 ‘schenken’
meile schencknut (Müller 1600–1606); *kincksit temmale kulda*
 (Rossihnius 1632); *kenckima*, *kenckin*, *kencksin*, *kenckinut* (Stahl
 1637); *kinckima* (Göseken 1660)
- klaas** – *Klâsick* ‘Glaß’ (lk 216) < kasks *glas* ‘Glas’
iix Vws Glaß|acken (Müller 1600–1606); *ütte klasi Salwi kahn*; *ütz*
klasick (Rossihnius 1632); *klahs*, *klahsist*; *lebbi öhe klafi* (Stahl 1637);
Laas, -i (Göseken 1660)
- klint** – *Kiwwi-Klindt* ‘Fels’ (lk 213) < kasks *klint*, *klinte* ‘Fels, felsige
 Anhöhe’
- kool** – *Köli* ‘Schule’ (lk 236) < kasks *shole* ‘Schule’
Schoel, *Schole*, *Scholi* (Müller 1600–1606); *kohli sissen* (Rossihnius
 1632); *Kooli*; *Kohli* (Göseken 1660)
- korv** – *Korw* /e ‘Korb’ (lk 222) < kasks *korf* ‘Korb’
korwi sissen (Rossihnius 1632); *korw*, *korwiift* (Stahl 1637); *Korw*, -i
 (Göseken 1660)
- krae** – *Kraje* ‘Krage’ (lk 223) < kasks *krage* ‘Kragen’
kraj, *kräift* (Stahl 1637); *Krajje*; *Krajj* (Göseken 1660)
- kriit** – *Krite* ‘Kreide’ (lk 223) < kasks *krite* ‘Kreide’
Rijhti; *rihti walgke* ‘weisse kreide’ (Göseken 1660)

---

5 Näide omaaegsest g hääldusest *j-na*; sõna levikule *kekk*-kujul eesti kirjakeeles ja murretes (eP Ran Krl Lei Lut) on ilmselt (hilisem) ülemsaksa *Geck* ‘keku, keigar’ kaasa aidanud.

- kroon** – *Krõni* ‘Krone’ < kasks *krõne* ‘Krone’
Cron; *Kronith* (Müller 1600–1606); *ütz krohn* (Rossihnius 1632);
krohn, *krohnift* (Stahl 1637); *Rooni* (Göseken 1660)
- kuub** ‘mantel’ – *Kûb /a*; *Mantel /i* ‘Mantel’⁶ (lk 226) < kasks *schube*
‘Schaube’
hally kuwe kaas (Müller 1600–1606); *Kuhb* ‘Rock’ (Stahl 1637);
Kuhb ‘ein Rock’ (Göseken 1660). Vt **mantel** 2. osas
- käärid** – *Kêre* ‘Schere’ (lk 234) < kasks *schere* ‘Schere’
kehr, *kehrist* (Stahl 1637); *Keer*, *-i* ‘Scheer’; *Lichtkeer* ‘Lichtscher’
(Göseken 1660)
- köök** – *Kõki* ‘Küche’ (lk 223) < kasks *kõke* ‘Küche’
kõke; *kõ(h)ki*, *kõeck* (Kullamaa käsikiri 1524); *Kõeck*, *-i*; *kõhki*
(Göseken 1660)
- laadik** ‘laegas’ – *Ladick* ‘Lade’ (lk 223) < kasks *lade* ‘Lade’
Ladick, *ladickaft* (Stahl 1637); *Ladick* (Göseken 1660)
- lamp** – *Lampe* ‘Lampe’ (224) < kasks *lampe*, sks *Lampe*
lampide kahn (Rossihnius 1632); *Lampi* (Göseken 1660)
- latt** – *Rõde / Latte* ‘Latte’ (lk 224) < kasks *latte* ‘Latte’
Lat, *lattist* (Stahl 1637); *latti* (Göseken 1660). Vt **roode** osas 3.2
- leer** ‘laager’ – *Läer /i* ‘Läger’ (lk 224) < kasks *leger* ‘Lager’
ütte lehri (Rossihnius 1632); *Leer*, *leerift* (Stahl 1637); *leer*, *-i*; *Leer*
‘Läger (Feldläger)’ (Göseken 1660)
- lood** ‘raskusmõõt’ – *Lõti* ‘Kugel’ (lk 225) < kasks *lode* ‘Lot’
lõhd, *lõhdift* ‘Kugel; Loth’ (Stahl 1637); *lõhd*, *-i*; *lõhdi* ‘Lodt (Kugel)’;
kax loot ‘Zwey looht (*uncia*)’ (Göseken 1660)
- lunt** ‘lambitaht; (süüte)nöör’: *Lunti* ‘Lunte’ (lk 225) < kasks *lonte*, *lunte*
lunti ‘Lunte’ (Göseken 1660)
- lust** – *Lusti* ‘Lust’ (lk 225) < kasks *lust(e)* ‘Lust’
Lusti kaas (Müller 1600–1606); *omma lusti* (Rossihnius 1632);
jüddame lufti kahs (Stahl 1637); *lusti*, *-i* (Göseken 1660)
- lõõr** – *Lõhri* ‘Rahre, Arteria’ (lk 231) < kasks *rõre* ‘Röhre’
- mantel** – *Kûb /a*; *Mantel /i* ‘Mantel’ (lk 226) < kasks *mantel*, sks *Mantel*
se Risti|kuwe, *echk se Risti|mantle* (Müller 1600–1606); *omma Mantli*

6 Saksa *Mantel*-sõna vasteks on Gutsblaffil nii *kuub* kui ka *mantel*, alamsaksa laenud tõenäoliselt mõlemad; *kuub*-sõna on murretes levinud laiemalt (R eP M T Urv) kui *mantel* (eeskätt eP).

(Rossihnius 1632); *mantle*; *weema kuub* 'Regen-Mantel' (Göseken 1660). Vt **kuub** 2. osas

mirr 'mürr' – *Mirra* 'Mirre' (lk 227) < kasks *mirre* 'Myrrhe'
Myrrhe (Rossihnius 1632); *myrrit* (Stahl 1637); *myrrit*; *mijrrit*
(Göseken 1660)

bold – *Moldi* 'Mulde' (lk 227) < kasks *molde* 'Mulde'
moll (Göseken 1660)

mölder – *Möller* /e 'Müller' (lk 227) < kasks *moller*, *molner* 'Müller'
moller (Göseken 1660)

munk – *Munck* /e 'Münch' (lk 227) < kasks *monk* 'Mönch'
nente Mukade (Müller 1600–1606); *sest Muhka ächk Babsti hulckast*
(Rossihnius 1632); *munck*, *munckast* (Stahl 1637); *Munck* (Göseken 1660)

müts – *mütz* 'Mütze' (lk 92) < kasks *mütze* 'Mütze, Kopfbedeckung'
mütz 'Mütze'; *Mützeken* 'Bortichen' (Göseken 1660)

müür – *Müri* 'Mawr' (lk 226) < kasks *mür(e)* 'Mauer'
Mühr (Müller 1600–1606); *lebbi se mühri* (Rossihnius 1632); *mühr*,
mühref (Stahl 1637); *mühr*, -i; *mühr* (Göseken 1660)

naaber – *Näber* 'Nachbar' (lk 228) < kasks *näber* 'Nachbar'
meddy naber (Müller 1600–1606); *truwit Nabrit* (Rossihnius 1632);
Naber, *Nabref* (Stahl 1637); *Naaber* (Göseken 1660)

nunn – *Nunne* 'Nonne' (lk 229) < kasks *nunne* 'Nonne'
Nunne; *Nunne wera* 'die Süster Pfort' (Göseken 1660)

nööp – *Nöp* /e 'Knopff' (lk 222) < kasks *knöp* 'Knopf'
nöh, *nöhpeft* (Stahl 1637); *nöh*, -i; *nöh* (Göseken 1660)

nöör – *Nörick* /o 'Schnur' (lk 236) < kasks *snör(e)* 'Schnur'
eike Richt|schnor (Müller 1600–1606); *nöhr* (Göseken 1660)

ohver – *offr* /i 'offer'⁷ (lk 229) < kasks *offer* 'Opfer'
lebbi se aino Offere (Müller 1600–1606); *se offri mannu* (Rossihnius 1632); *Offer*, *offref* (Stahl 1637); *opper*; *oppri watz* 'Opffer kuchen'
(Göseken 1660)

orel – *Orgel* 'Orgel' (lk 229) < kasks *orgel* 'Orgel'
orgel (Göseken 1660)

---

7 Saksa märksõnaks on sõnastikus alamsaksa *offer* (pro ülemsaksa *Opfer*), mis osutab, et üleminek ülemsaksa kirjakeelele ei olnud 17. sajandil veel lõppenud.

- paar** – *Pâr* ‘Paar’ (lk 230) < kasks *pâr* ‘Paar’
veel pare, Kax ... Iüthust (Müller 1600–1606); *ütz par raghwast*
 (Rossihnius 1632); *pahr, pahrift* (Stahl 1637); *paar, -i* (Göseken
 1660)
- paarid** ‘sarikad’ – *Pâri* ‘Sparren auffm Hause’ (lk 239) < kasks *spare*
 ‘Sparre’
paarit ‘Spar auffm Hause’ (Göseken 1660)
- †**paavi** ‘paabulind’ – *Pâwi* ‘Pfaw’ (lk 230) < kasks *pawe* ‘Pfaw’ (+ lind)
pawluhni hend ‘Pfawenschwanz’ (Göseken 1660)
- pann** – *Panni* ‘Pfanne’ (lk 230) < kasks *panne* ‘Pfanne’
Pan, pannift (Stahl 1637); *pann, -i* (Göseken 1660)
- pasun** – *Passûn /a* ‘Tromete’ (lk 242) < kasks *bas(s)une* ‘Posaune’
pasunie ka (Boierus 1587); *Paßunadde kaas* (Müller 1600–1606);
passuna kahn (Rossihnius 1632); *ommat passunat* (Stahl 1637);
passun, -a ‘Posaun’; *Passuna* ‘trommete (*tuba*)’ (Göseken 1660)
- †**pekk** ‘korjandustaldrik; kauss’ – *Bicken /e* ‘Becken’ (lk 207) < kasks
becken ‘Becken’
ütte Becki sisse (Rossihnius 1632); *Pecki; Kessi pecki* ‘Handbecke’;
wohdi pecki ‘Nacht-Scherbel’ (Göseken 1660)
- †**penning** ‘(kaela)raha’ – *Kuldpennig* ‘Ducatus’ (lk 90) < kasks
penni(n)k ‘ein Münzstück jeder Art; Pfenning’
üche kauny Kul|Peñinge (Müller 1600–1606); *Kuldpenninck*
 ‘Goldgülden; Ducaten’ (Göseken 1660). Vt **teng** osas 3.1
- pigi** – *Pick* ‘Pech’ (lk 230) < kasks *pik* ‘Pech’
Pörgku Pickjy (Müller 1600–1606); *picki* (Göseken 1660)
- pïilar** – *pïler* ‘Pfeiler’ (lk 230) < kasks *pïlere, pïlre, pilar* ‘Pfeiler’
Pïler, pïhlrift (Stahl 1637); *Pïjler; pïjler, -i* (Göseken 1660)
- pïin** – *Pïna / Wallu* ‘Peine’ (lk 230) < kasks *pïne, pïn* ‘Pein’
sest pörko|hauwa pïnast (Rossihnius 1632); *pïhn, pïhnast* (Stahl
 1637); *pïjhn, -a; Pïjhn ninck wallo* ‘Qual’ (Göseken 1660)
- pood** ‘(müügi)putka’ – *Bôdi* ‘Bude’ (lk 209) < kasks *bôde* ‘Bude’
se tolli pohti sissen (Rossihnius 1632); *Poedi; Poodi-Mees*
 ‘budensitzer’ (Göseken 1660)
- pull** – *Pulle* ‘Bulle’; *Pullekenne* ‘Stier’ (lk 209; 240) < kasks *bulle* ‘Bulle’
pull; Sonn (Göseken 1660)
- pung** ‘tengelpung’ – *Pung /e* ‘Geldbeutel’ < kasks *punge* ‘Beutel, Säckchen’
pung (Rossihnius 1632)

- püss** – *Püsse* ‘Büchse’ (lk 209) < kasks *busse* ‘Büchse’
suhre Püßide kz (Müller 1600–1606); *Püs, püssift* (Stahl 1637); *Püß;*
Püssi (Göseken 1660)
- pütkene** ‘lähker’⁸: *Püttikenne* ‘Lechel’ (lk 224) = dem < ee *pütt* [< kasks
bütte ‘Bütte’]
 vrd *Lechel, -i* (Göseken 1660) < asks *Lechel, Lecher* ‘Lägel’
- pütt** – *Pütt /o* ‘Tonne’ (lk 242) < kasks *bütte* ‘Bütte’
Sadda pütti (Rossihnius 1632); *putt, püttiken* ‘bütte/Gefäs’ (Göseken
 1660)
- raad** – *Raht /e* ‘Raht, Senatus’ (lk 231) < kasks *rât* ‘Rat’
aufßull Rhade, Isandee (Ametivanne 1570); *Rads Isandette ehen*
 (Awerbach 1589); *selle Rattile* (Rossihnius 1632); *Rahd, rahdift*
 (Stahl 1637); *Raad, -i* (Göseken 1660)
- raam** – *Ramm* ‘Bäre, Todten-Bäre’ (lk 207) < kasks *rame, ramen* ‘Rahmen’
rahm, rahmift (Stahl 1637); *Raam, -i* ‘Bahr darauff man etwas träget’;
Sitta Raam; Surnu Raam (Göseken 1660)
- renn** – *Rönni*⁹ ‘Rinne’ (lk 232) < kasks *renne* ‘Rinne’
Rönni ‘Rinne’; *wee rönni* ‘plumpe (*antlia*)’ (Göseken 1660)
- rent** – *rent /e*¹⁰ ‘heure’ (lk 219) < kasks *rente* ‘Rente’
rent, rentift (Stahl 1637); *Renti* ‘heure/Rente’; *Renti* ‘zins (*usura*)’
 (Göseken 1660)
- ringutama** – *ringutama* ‘sich recken’ (lk 231) < kasks *wringen* ‘sich
 winden’, sks *ringen*
ringutama; welia ringutama ‘Ausrecken den Leib’ (Göseken 1660)
- roos** – *Roseninni* ‘Rose’ (lk 232) < kasks *rose*, sks *Rose*
Roside pael (Müller 1600–1606); *taiwane rohs; Rohse, rohsift* (Stahl
 1637); *Roese; Rohse; Rosanini* ‘rose (flos)’ (Göseken 1660)
- ruun** – *Rûn /e* ‘Wallach’ (lk 245) < kasks *rüne* ‘Wallach’
ruhn (Stahl 1637); *Ruhn, -a* (Göseken 1660)
- röst** ‘rest’ – *Rösti* ‘Röste’ (lk 233) < kasks *röste* ‘Rost’
Palawa Roste pæle (Müller 1600–1606); *Roft, roftift* ‘Röft’ (Stahl
 1637); *Rosti* ‘Roste’ (Göseken 1660)

8 *pütt* ja *lähker* on mõlemad keskalamsaksa laenud, levinud nii põhja- kui ka lõunaesti murdeis; nende kõrval esineb Gutslaffil ka *lännik*-sõna – *Lennik* ‘Bütte’ (lk 224).

9 Tõenäoliselt on *renn*-sõna *rönn*-variant kirjas edasi antud õ-ga.

10 *rent* ja *üür* on mõlemad alamsaksa laensõnad, levinud põhja- ja lõunaesti murdeis.

- röövel** – *Röwel* /e ‘Mörder’ (lk 227) < kask *rôver* ‘Räuber’
kurrÿ tegkia ninck Röwer (Müller 1600–1606); *ütz kurja|teggia n. rowel* (Rossihnius 1632); *röhwel, röhwlift* (Stahl 1637); *Röewel* ‘Räuber’; *röhwel* ‘mörder (*sicarius*)’ (Göseken 1660)
- rüütel** – *Rütel* /e ‘Reuter’ (lk 232) < kask *ruter* ‘Ritter’
Rühtel ‘Reutter’; *Rütel* ‘reiter (*sensor*)’ (Göseken 1660)
- saag** – *Saje* ‘Sage (*Serra*)’ (lk 233) < kask *sage* ‘Säge’
Jai, Jajft (Stahl 1637); *Saij; Sai* ‘Sage (*serra*)’ (Göseken 1660)
- safran** – *Sapran* ‘Saffran’ (lk 233) < kask *safrân, saffarân* ‘Safran’
Sapran ‘Saffran (*crocus*)’ (Göseken 1660)
- salw** – *Salw* /e ‘Salbe’ (lk 233) < kask *salve* ‘Salbe’
ütte klasi Salwi (Rossihnius 1632); *üx waimolick falw* (Stahl 1637);
Salw, -i; Silma rocht ‘Aug Salbe’ (Göseken 1660)
- seep** – *Sêpi* ‘Seiffe’ (lk 238) < kask *sêpe* ‘Seife’
se sehp sest mösckjast (Rossihnius 1632); *Seep, seepift* (Stahl 1637);
Seep, -i (Göseken 1660)
- selts** ‘selts(kond)’ – *Seltz* /i ‘Gefaehrte’ (lk 215) < kask *sel(t)schop*
‘Gesellschaft’
kuria Selße siße (Müller 1600–1606); *henesse Selsix wotta; Selsyweliet; temma the seltsit* (Rossihnius 1632); *feltz, feltzift; teije feltzix* (Stahl 1637); *Seltz, -i* (Göseken 1660)
- siid** – *Sïde* ‘Seide’ < kask *side* ‘Seide’
Sydit (Müller 1600–1606); *sinno sidi|reiwat* (Rossihnius 1632); *fidi ridet* (Stahl 1637); *Sijhdi* (Göseken 1660)
- sikk** – *sick* /a; *oinas* ‘Bock’ (lk 208) < kask *sicke(n)* ‘Zicke’
mitte Sicko; Sicka|werd (Müller 1600–1606); *sick, sickest* (Stahl 1637); *Sick* ‘bock; Ziegen bock’ (Göseken 1660). Vt **oinas** osas 3.1
- sinep** – *Sinnip* /e ‘Senff’ (lk 238) < kask *sennep, sennip* ‘Senf’
Sinnapi; Sinnip ‘Senff (*sinapi*)’ (Göseken 1660)
- taaler** – *Wannathaler* ‘Thalerus’ (lk 90) < kask *da(a)ler* ‘Thaler’
tuhat Talerit echk Kuldpenningit (Müller 1600–1606); *wanna Thaler* ‘ReichsThaler’ (Göseken 1660)
- tall** – *Talli* ‘Stall (*Equile*)’ (lk 240) < kask *stal* ‘Stall’
sen Talli siddes (Müller 1600–1606); *Tal, tallift* (Stahl 1637); *Tall, -i* (Göseken 1660)
- tamm** – *Thamm* /e ‘Damm’ (lk 210) < kask *dam* ‘Damm’
Thamm, -i ‘Dam’; *wescki Sulgk* ‘mühlen dam’ (Göseken 1660)

- tekk** – *Tecki* ‘Decke’ (lk 210) < kasks *decke* ‘Decke’
teck, *teckift* (Stahl 1637); *Tecki*; *hobbose Tecki*; *wohdi tecki* (Göseken 1660)
- tiik** – *Dick* /*e* ‘Teich’ (lk 241) < kasks *dik* ‘Teich’
tijhki; *Tijhki* (Göseken 1660)
- trehtel** ‘lehter’ – *Trechter* / *Wallim* /*i* ‘Trechter’ (lk 242) < kasks *trechter* ‘Trichter’
trichtel ‘Trechter’; *wallim* ‘trichter (*infundibulum*)’ (Göseken 1660).
 Vt **valim** osas 3.2
- trepp** – *Reppe* ‘Treppe’ (lk 242) < kasks *treppe* ‘Treppe’
Trep, *treppift* (Stahl 1637); *Rep*, *-i*; *Reppi* ‘Stuffe/Treppe’ (Göseken 1660)
- troon** – *Trôn* /*e* ‘Thron’ (lk 242) < kasks *trôn*, sks *Thron*
troni sissen (Rossihnius 1632); *thronehs* (Stahl 1637); *troon*, *-i*
 ‘Trohn’; *Jergk* ‘thron’ (Göseken 1660)
- troost** ‘trööst’: *Trôst* / *Rôhm* /*a* ‘Trost’ (lk 242) < kasks *trôst* ‘Trost’
Trost nîck røyumu (Müller 1600–1606); *Trohft*, [*trohst*]*ift* (Stahl 1637);
troost, *-i*; *Rohst* ‘trost (*solatium*)’ (Göseken 1660). Vt **rõõm** osas 3.3
- trumm** – *Rumm* /*e* ‘Tromel’ (lk 242) < kasks *trumme* ‘Trommel’
Rumme ‘Paucke/Trommel’; *Rumm* ‘trummel (*tympanum*)’ (Göseken 1660)
- truu** – *Truiw* /*i* ‘Getrew’; *Truw* ‘Trew’ (lk 216; 242) < kasks *truwe* ‘trew’
truw Iumala Sullane (Müller 1600–1606); *truwit üllembät* (Rossihnius 1632); *truw*, *-i* (Göseken 1660)
- tuvi** – *Tuiwe* ‘Taube’ (lk 241) < kasks *duve* ‘Taube’
katz nohrt tuwit (Rossihnius 1632); *öhe duwikeffe* (Stahl 1637);
tuikenne; *Tuwikenne* (Göseken 1660)
- tükk** ‘kild, tück’ – *paa tück* ‘scherbel’ (lk 234) < kasks *stucke* ‘Stück’
kax lõhikest tücki (Müller 1600–1606); *ütte tücki kützetüt kalla*
 (Rossihnius 1632); *üx muldatück*; *Tück*, [*tück*]*ift* (Stahl 1637); *Tück*,
-i; *mulda tück* ‘erd-klos’; *Sabba-tück* ‘schwantz-stück’ (Göseken 1660)
- vaat** – *Wāti* ‘Faß; Vaß’¹¹ (lk 212, 243) < kasks *vat* ‘Fass’
kax ... Vate (Müller 1600–1606); *waht*, *wahtift* (Stahl 1637); *waat*, *-i*
 (Göseken 1660); *asti* ‘Fas/Geschir’; *Waahti* ‘Fas (*dolium*)’ (Göseken 1660)

11 Sõnastikus esineb saksa märksõna kahel kujul: *Faß* (lk 212) ja *Vaß* (lk 243).

- vammus** – *Wammus* ‘Wambs’ (lk 245) < kasks *wam(me)s* ‘Wams’
wammusse kahn (Rossihnius 1632); *Wammus* (Göseken 1660)
- wangis** – *Wangis* ‘Gefangen’ (lk 215) < kasks *wangene* ‘Gefangene’
iix waine Wangk (Müller 1600–1606); *ütte wangi* (Rossihnius 1632);
wangk, wangkift, wangkix wotma ‘Gefangen nehmen’ (Stahl 1637);
wangk; wangki kodda ‘der gefangenen haus’ (Göseken 1660)
- viin** ‘vein’ – *Wina* ‘Wein’ (lk 246) < kasks *win* ‘Wein’
wægekewa Wina (Müller 1600–1606); *se Leiba ninck Wina* (Rossihnius
1632); *Wihn, wihnast* (Stahl 1637); *wijhn, -a* (Göseken 1660)
- völl** – *Wölli* ‘Welle’ (lk 246) < kasks *welle* ‘Welle’
welboom ‘welle in der Mühlen’(Göseken 1660)
- võlsma** ‘valetama’: *Wõlsckma /e* ‘Lügen’ (lk 225) < kasks *valsch* ‘falsch’;
levinud lõunaesti murdeis
- võlss** = vale ‘valsik’: *Wõlsk /a* ‘Lügen’ (lk 225) < kasks *valsch* ‘falsch’;
levinud lõunaesti murdeis
- võlv** – *Wõlvi* ‘Gewölb’ (lk 216) < kasks *welwe* ‘Gewölbe, Welle’
Wõlw, wõlwift (Stahl 1637); *wõlw* (Göseken 1660)
- värk** – *Werck /e* ‘Arth / artific’ (lk 206) < kasks *werk* ‘Werk’
werck (Göseken 1660). Vt **töö** osas 3.1
- äädikas** – *Ettickas* ‘Essig’ (lk 212) < kasks *etik, etek* ‘Essig’
ätiket ächk wihna sappi (Rossihnius 1632); *Ettickas, ettickaft* (Stahl
1637); *Ettikas, -a* (Göseken 1660)

Nimestikust puuduvad võimalike laenudena *kirn* ja *viul*, sest Guts-
laffi sõnastikus on saksa *Kerne* (lk 221) ja *Geige* (lk 215) järel tühi
koht. *kirn*-sõna (võimalik rootsi ja/või alamsaksa laen) mainivad ka
Stahl (1637) (*kirn, kirnuft*) ja Göseken (1660) (*Kirn*), *viul*-sõna
(< kasks *virole* ‘Viole; Geige’) pole aga registreeritud teisteltki
17. sajandi autoreilt (vrd *Kijhgi* ‘Geige’ Gösekenil). Nimestikku pole
võetud ka saksa *Jude* vastet *Judalinne* (lk 220)¹², sest eeldatava tähenduse
‘Juudamaa elanik’ asemel on see sõna eesti murretes üldtuntud
kui ‘põrguline, kurivaim’.

Gutslaffi sõnastikus leiduvad keskalamsaksa laenud (103 sõna)
näikse hästi sobituvat teiste 17. sajandi autorite sõnakasutusega.
Suurima ühisosa leiame ootuspäraselt olevat Gösekeniga, oli ju
Gösekeni sõnastik (u 10 000 sõna) ka vähemalt viis korda Gutslaffi
omast mahukam. Tollaseid alamsaksa laensõnu, mida teistelt autoritelt

12 Vrd *Judaliste Kool* ‘Juden Schul’ (Göseken 1660).

pole registreeritud, leidub Gutsloff'i grammatikas neli (*klint*, *lõdr*, *võlsma*, *võlss*)¹³.

3. Omasõnavara eelistamine

Paljud 17. sajandiks eesti keelde ning tollaste autorite teostesse jõudnud alamsaksa laensõnad Gutsloff'i grammatika saksa-eesti sõnastikus ei kajastu. Ta on eelistanud nende asemel võtta eesti vasteks kas omasõna, juba varasema laenuna omaksvõetu või on tuletanud sõnavaste ise. Niisiis pole laenud tulnud sageli mitte tühjale kohale, vaid on ilmunud keeles olemas olevate sõnade kõrvale. Oma sõnavara eelistamist alamsaksa laenule võib täheldada ülejäänud märksõnade puhul (osa neist pole tänapäeval küll arhaismidena enam arusaadavad). Parema ülevaate saamiseks on neid eesti sõnavasteid rühmitatud murdeleviku alusel: 3.1 murretes laiemalt levinud sõnavara ning 3.2 lõuna-eesti murdesõnavara. Murdesõnade levikuandmed pärinevad eesti murrete sõnaraamatust (EMS), väikesest murdesõnastikust (VMS), Andrus Saareste mõistelisest sõnaraamatust (EKMS) ja Eesti Keele Instituudi murdekartoteegist (EKI MK). Jaotise 3.3 moodustavad arvatavalt Gutsloff'i enese pakutud sõnavasted.

3.1. Laiema levikuga omasõnavara

Alljärgneva rühma moodustavad põhjaeesti murretes (S L K I) või veel laiemalt levinud sõnad. Kõiki siinseid Gutsloff'i sõnu pole murdekeelest (selles tähenduses) registreeritud, kuid enamikku on siiski olnud võimalik tuvastada murdeleksikonide ja -kartoteegi abil.

eri – *Erri* /a¹⁴ ‘Dienst’ (lk 210), vrd *teenistus* < kask *dēnst* ‘Dienst’
Jumala Thenistusse (Müller 1600–1606); *minnu thenistust* (Rossihnius 1632); *deniftus*, *denistuffēft* (Stahl 1637); *tenistus* ‘Dienst/Hülff’;
teenistus ‘Verdienst (*meritum*)’ (Göseken 1660)

13 Siinkohal tuleks rõhutada, et grammatikas leiduv on siiski vaid osa autori sõnavarast. Heaks näiteks on hiljuti publitseeritud piiblitõlge (Gutsloff 1647–1657 [2013]). Sealt annaks siinsesse alamsaksa laenude sõnastikku lisada veel 44 sõna, millest kaht (*köömen*, *seekel*) pole ka Gutsloff'i kaasaegseilt registreeritud.

14 *eri* (g *erja*) pole murdekeelest registreeritud, kuid *eri* (g *eri*) ‘tegevus, toiming’ on teada saarte ja läänemurdest (EMS I: 780; EKMS II: 1285). *eri*-sõna tagant võib aimuda isegi ‘äri’-tähendust, vrd *Werckeltag* ‘Erripäiv’ (lk 246), s.t töö- ehk äripäev.

erjama – *erjama* ‘dienen (*servire*)’¹⁵ (lk 210), vrd *teenima* < kasks *dēnen* ‘dienen’

temale ... tienut (Boierus 1587); *tenidt Iumala* (Müller 1600–1606); *teddā thenimā* (Rossihnius 1632); *denima, denin, denifin, deninut* (Stahl 1637); *teenima* ‘Dienen; verdienen (*mereri*)’ (Göseken 1660)
murdelevik: pole registreeritud

hirs – *Hirs /e* ‘Balcke’ (lk 207), vrd *palk* < kasks *balke* ‘Balken’
sedda Balcki (Rossihnius 1632), *Palck, palckift* (Stahl 1637), *Palck, -i; palcki mets, palcki puh* (Göseken 1660)

murdelevik: *irs(s), (h)ir’s* Lüg S L I eL

kaitma – *kaitma* ‘wachten’ (lk 245), vrd *vahtima* < kasks *wachten* ‘wachen, aufpassen’

wachtima (Göseken 1660)

murdelevik: *˚kaits|ma* eP T V, *-me* M; *˚kaitsema* R S Ha Jä I

kalits – *Kalliche* ‘Tasche’ (lk 241), vrd *task*¹⁶ < kasks *taske* ‘Tasche’
tascki ‘tasche’ (Göseken 1660)

murdelevik: *kalits* R L K Trm Trv, *kalit* Lei

kallis – *kallis* ‘werth’ (lk 246), vrd *väärt* < kasks *wert*, sks *wert*
kuß tibbo Wert on (LiiviTalu 1550); *röhmu weerdt* (Müller 1600–1606); *ep olle mitte werth* (Stahl 1637); *wehrt, -i* (Göseken 1660)

murdelevik: *˚kallis* R, *kallis(s), kallis(s)* eP eL

karv – *Karw /a* ‘Farbe’ (lk 212), vrd *värv* < kasks *verwe* ‘Farbe’
kui werrest farb (Rossihnius 1632); *farw, färwift* (Stahl 1637);
punnane warw ‘röthe (*rubedo*)’; *rohhtne Warw* ‘Grünspann’ (Göseken 1660)

murdelevik: *karv* R eP eL

kaunis – *kaunis* ‘schmuck’ (lk 236), vrd *mukk* < kasks *smuk* ‘schmuck’
muck ‘Schmuck’; *muck* ‘hübsch, schön’ (Göseken 1660)

murdelevik: *˚kaunis* R, *kaunis* S L Ha Jä I, *kauniss* eL

kihl – *kichlas* ‘Pfand (*pignus*)’ (lk 230), vrd *pant* < kasks *pant* ‘Pfand’
Pant, [pant]ift (Stahl 1637); *pant, -i* (Göseken 1660)

murdelevik: *kihl* ‘pant’ Juu VJg Se; *kihlad* ‘käsiraha’ Kuu Lüg Vig
JMd Koe VMr Trm Plt KJn

15 *teenima*-sõna on Gutsclaff kasutanud oma piiblitõlkes: *Rahgwat thenikut Sinulle; Omma möhka pähl saht Sinna ellada, ninck Sinnu weljelle thenida* (Gutsclaff 1647–1657: 115, 116).

16 *task* on alamsaksa, *tasku* aga rootsi laensõna; Gutsclaffil esinevad *kalits* (*Tasche*, lk 241) ja *karman* (*Beutel*, lk 208) on mõlemad vene laensõnad, *kalits* on levinud põhja-estis, *karman* üle maa.

- koger** – *Kogr* /o ‘Karrauβ’ (lk 221), vrd *karus* < kasks *karusche*, *karusse* ‘Karausche’
Karruhs; *karuβ* ‘[Karauschi]’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *koger* L VIPõ M T, *kogõr* V, *kogri* S I
- komme** – *Kombe* ‘Weise (*modus*)’¹⁷ (lk 246), vrd *viis* < kasks *wis(e)* ‘Art und Weise’
wiisi ‘Art/Weise’; *wiisi* ‘Art/Gewohnheit’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *komme* eP M TLä, *kommõ* V, *kombe* R Hi, *kombõ* V
- laul** – *Laul* /o ‘Psalm’ (lk 231), vrd *salm* < kasks *salme* ‘Psalm’
Psalmi *ninck Lauluth* (Müller 1600–1606)
 murdelevik: *laul* Sa L Ha VIPõ eL, *laulu* R, *laal* I, *loul* Sa Hi
- lihunik** – *Lehaneck* ‘Schlächter’ (lk 235), vrd †*lahter* < kasks *slachter* ‘Schlachter’
Lachter, *-i* ‘Schlachter’; *lachter* ‘metzger (Fleischer)’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *lihunik* Sa L K I M T, *lihonik* V, *lihunikku* R
- liisk** – *Lisk* /a ‘Loβ’ (lk 225), vrd *loos* < kasks *lot*, *lõt* ‘Loos’
lot, *lottist* (Stahl 1637); *lotti* ‘Los (*fors*)’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *liisk* R eP eL
- maja** – *Maja* ‘Herberge’ (lk 218), vrd *häärber* < kasks *herberge* ‘Herberge’
se Herbergi sisse (Rossihnius 1632); *Herpergi* (Göseken 1660)
 murdelevik: *maja* ‘elamu’ R eP eL
- mesileib** – *Messileib* /a ‘Pfefferkuch’ (lk 230), vrd *piparkook* < kasks *pepper-koke* ‘Pfefferkuchen’
peperkohck ‘pfefferkuch’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *mesileib* Ha Kod TaPõ Har
- mõistma** – *mõistma* (*intelligere*); *tähele pannema* (*notare*) ‘mercken’
 (lk 227), vrd *märkama* < kasks *merken* ‘(auf)merken’
merckada (Müller 1600–1606); *tema merckap* (Stahl 1637). Vt **tähele panema** osas 3.1
 murdelevik: *mõistma* eP T V, *-me* M, *muistama* R
- narm** – *Narm* /e ‘Fleck’ (lk 213), vrd *plekk* < kasks *plecke* ‘Fleck’
se werri Christussest – essi ilma|flekit (Rossihnius 1632)
 murdelevik: pole registreeritud
- oherdi** – *Oherith* ‘Bohr’ (lk 208), vrd *puur* < kasks *bõr* ‘Bohrer’
oherdi ‘Bohr’ (Stahl 1637); *ohherdim* ‘Bohrer’; *Rattaste ohherdim*

17 *viis*-sõna on Gutsloff kasutanud oma piiblitõlkes: *olli sell Mahsundijal üt wihsse* (Gutsloff 1647–1657: 285).

‘Gros bohr’ (Göseken 1660)
murdelevik: *oherd(i)* eP M T, *ohörd* V, *uherd* R

oinas – *oinas*; *sick* /a ‘Bock’ (lk 208), vrd *pukk* < kasks *buck, bock* ‘Bock’
Puck (Göseken 1660). Vt **sikk** 2. osas
murdelevik: *oinas* eP, *oinas* R, *oinass* eL

pada – *padda* ‘Pott’ (lk 231), vrd *pott*¹⁸ < kasks *pot* ‘Topf, Pott’
katla echk Potte sides (Müller 1600–1606); *ütte pot|seppa* (Rossihnius
1632); *pott, -i* (Göseken 1660)
murdelevik: *pada* R eP eL

pang – *Panj* /e ‘Eimer’ (lk 211), vrd *ämber* < kasks *emmer, ammer*
‘Eimer’
ember, embrest (Stahl 1637); *Ember, -i* (Göseken 1660)
murdelevik: *pang* R eP eL

parv – *parw* /a ‘Prahm’ (lk 231), vrd *praam* < kasks *prâm* ‘Prahm’
prahm ‘Färe (*ponto*)’ (Göseken 1660)
murdelevik: *parv, parv* R eP eL

pärandama – *perrandama* ‘erben’ (lk 212), vrd *ärvima* < kasks *erven*
‘erben’
ervima; se Pattu erwinuth (Müller 1600–1606)
murdelevik: *pärandama* Sa Muh L Jä VIPö, *perandama* VNg Jöh Iis,
peränd|ämä Kuu Kod T V, *-eme* M

raamatunahk – *Ramato Nachk* /a ‘Pappier’ (lk 230), vrd *paber* < kasks
pap(p)îr ‘Papier’
rahmato nachk (Stahl 1637); *ramato nachk / papijr* ‘Papier (*charta*)’
(Göseken 1660)
murdelevik: pole registreeritud

salv – *Salv* /e ‘Kaste¹⁹’ (lk 221), vrd *kast* < kasks *kaste* ‘Kasten’
Kasti ‘Kaste’; *kasti* ‘[Gefängnis]’; *hullkasti* ‘tollhaus’ (Göseken 1660)
murdelevik: *salv, salv* R L K I M T, *salb* Lä, *sali* S P ä

siil – *sîl* /o ‘Geren im Kleide’ (lk 215), vrd *käär(ima)* < kasks *scheren*
‘abschneiden, zerschneiden’
Rihde Keer, -i ‘gewand Scher’ (Göseken 1660)
murdelevik: *siil* eP eL, *siilu* R

18 Leidub liitsõna osana Gutsflaffi piiblitõlkes: *ostsit neihnde ehs ütte pottseppa* (Gutsflaff
1647–1657: 285).

19 *kast*-sõna tähistas tollal pigem vanglat.

- soon** – *Son* /e ‘Ader (*Vena*)’ (lk 206), vrd *aader* < kasks *âder(e)* ‘Ader’
ader, adrift (Stahl 1637), *Ader, -i* ‘Ader’; *werri Sohn* ‘Blut-Ader’;
‘PulsAder’ (Göseken 1660)
murdelevik: *soon, suon* R eP, *suun* eL
- surmarohi** – *Surmarocht* /u ‘Gifft’ (lk 216), vrd *kihvt*²⁰ < kasks *gift* ‘Gift’
gift (Stahl 1637); *Kifft, -i, Surma Rocht* ‘Gifft’ (Göseken 1660)
murdelevik: *surma-* Lüg, *surma-* Tõs, *sorma|rohi* Käi
- tee** – *Teh* ‘Reise’ (lk 232), vrd *reis* ‘teekond’ < kasks *reise* ‘Reise’
se Te echk Reise pæle (Müller 1600–1606); *Reisi* ‘Reise’ (Göseken 1660)
murdelevik: *tee, tie* R eP, *tij* eL
- teng** ‘(kaela)raha’ – *Teng* /a ‘Pfenning’ (lk 230), vrd †*penning* < kasks
penni(n)k ‘ein Münzstück jeder Art; Pfenning’
üche kaunÿ Kull|Peñinge (Müller 1600–1606); *Kuldpenning* ‘Ducaten’
(Göseken 1660). Vt **penning** 2. osas
murdelevik: *teng, teñg* ‘väiksem rahaühik’ Hlj VNg Kse K I M TLä,
ting S Mih Puh V, *tinga* R
- tuba** – *Tuba* / *Tarre* ‘Saal’ (lk 233), vrd *saal* < kasks *sāl, sāl*, sks *Saal*
suhre plastritut Sahli (Rossihnius 1632); *Suhr tubba* ‘Saal’ (Göseken
1660). Vt **tare** osas 2.2
murdelevik: *tuba* ‘elu-, rehetuba’ R eP M TLä
- tunnikell** ‘päikesekell’ – *Tunni Kella* ‘Uhr’ (lk 244), vrd *uur* < kasks
ür(e) ‘Stunde; Uhr’ *Tund* ‘Stunde (*hora*)’;
tunni kell ‘sonnenVhr (*solarium*)’ (Göseken 1660)
murdelevik: registreeritud on *tunnipakk*: Lüg S L Kod eL
- tähele panema** – *tähele pannema* (*notare*); *mõistma* (*intelligere*)
‘mercken’ (lk 227), vrd *märkama* < kasks *merken* ‘(auf)merken’
merckada (Müller 1600–1606); *teñma merckap* (Stahl 1637).
Vt **mõistma** osas 3.1
murdelevik: *tähele pan|ema* R eP T, *-eme* M, *tähile`pan(d)ma* T V
- töö** – *Töh* ‘Werck’ (lk 206), vrd *värk* < kasks *werk* ‘Werk’
werck ‘Werck’ (Göseken 1660). Vt **värk** 2. osas
murdelevik: *töö, tüö* R eP, *tüü* eL
- tüli** – *Tüld* /e²¹ ‘Larm’ (lk 224), vrd *lärm* < kasks *allarm, allerm* ‘Lärm’
Lermi (Göseken 1660)
murdelevik: *tüli* VNg Lüg eP TLä, *tülü* Kuu Vai M Võn San V

20 *mürk-sõna* tähistas tollal terast, vrd lk 240: Stahl *Mürck* /e.

21 *tüld*-tüvega sõnadest on murdeist registreeritud vaid *tülditama* ‘tüütama’ Jõh (EKI MK), seetõttu on siin eelistatud *tüli*-sõna.

vaba – *wabba* ‘frey (*liber*)’ (lk 213), vrd *prii* < kasks *vri* ‘frei’
frÿ echk vabba (Müller 1600–1606); *Wryherr*, -i ‘Freyherr’
 (Göseken 1660)
 murdelevik: *vaba* R eP eL

ülekohus ‘unreht’: *üllekohus* ‘Unrecht’ (lk 232), vrd *unreht* < kasks
un-recht, sks *Unrecht*
Valsch ninck Vnrecht (Müller 1600–1606)
 murdelevik: *üle|kohus* R S Jä Iis KLõ, -*kohos* L Ha Kod, -*kohuss* M T,
 -*kuhuss* V

Peale siin esitatud eesti sõnade leidub sõnastikus hulk selliseidki sõnavasteid, mille kõrvale on (hiljem) kasutusele tulnud alamsaksa laensõnad, mida pole veel registreeritud Gutsflaffilt ega teistelt 17. sajandi autoreilt. Toodagu siin eraldi välja juhud, kus saksa märksõna vasteks võiks eeldada alamsaksa laensõna (nt *mukkima*), kuid kus Gutsflaff alamsaksa laenu kasutanud ei ole (on *ehitama*). Gutsflaffi sõnavaste on sulgudes kirjakeelse sõnakuju järel:

ehitama (*ähhitama*) ‘ehtima’ pro *mukkima* (< kasks *smucken* ‘(aus-)schmücken’), **emand** (*Emmand /a*) pro *proua* (< kasks *vrouwe* ‘Frau’), **hall** (*Halli /a*) ‘hall loom’ pro *kimmel* (< kasks *schimmel* ‘Schimmel’), **hõõruma** (*höhrema*) pro *riivima* (< kasks *riven* ‘reiben’), **kõrb** (*kerp /e*) pro *pruun* (< kasks *brün* ‘braun’), **laskma** (*laskma /e*) pro *puurima* (< kasks *bören* ‘bohren’), **leem** (*Lêm /e*) pro *supp* (< kasks *supen* ‘schlürfen’), **maarjajää** (*Maria Jaeh*) pro *alun* (< kasks *alün* ‘Alaun’), **maitsma** (*maitzma*) pro *mekkima* (< kasks *smecken* ‘schmecken’), **mõõtma** (*möhtma*) pro *vaagima* (< kasks *wagen* ‘wagen’), **ots** (*otz /a*) pro *pits* (< kasks *spitse* ‘Spitze’), **piit** (*pîth /a*) pro *post* (< kasks *post* ‘Pfoſt’), **pärdik** (*Pertike*) pro *ahv* (< kasks *affe*, sks *Affē*), **pöid** (*pöid /o*) pro *velg* (< kasks *velge* ‘Felge’), **pügama** (*püggema*) pro *käärima* (< kasks *scheren* ‘aufscheren’), **püssirohi** (*püssi Rocht /u*) pro *pulber* (< kasks *pulver* ‘Pulver’), **selge** (*selg /e*) pro *klaar* (< kasks *klâr* ‘klar’), **sile** (*Silli*) pro *klatt* (< kasks *glat*, sks *glatt*), **sõitma** (*seitma /a*) pro *reisima* (< kasks *reisen* ‘eine Reise machen’), **sõna viima** (*Sönnâ wîma*) ‘teatama’ pro *meldima* (< kasks *melden* ‘melden’), **taplus** (*Tapplus*) pro *lahing* (< kasks *slachtinge* ‘Schlacht’), **tapma** (*tappema*) pro *lahtima* (< kasks *slachten* ‘(Vieh) schlachten’), **telg** (*Telg /e*) pro *ass* (< kasks *asse* ‘Achse’), **tina** (*Tinna*) pro *plii* (< kasks *blî* ‘Blei’), **tähendama** (*tähendama*, signare) pro *märkima* (< kasks *merken* ‘mit einer Marke, einem Merkmal versehen’), **tühja pajatama** (*tîhu pajatama*) pro *praalima* (< kasks *prâlen* ‘prahlen’), **veeretama** (*wêritama*) pro *rullima* (< kasks *rullen*, *rollen* ‘rollen’), **viht** (*Wicht /u*) pro *punt* (< kasks *bunt* ‘Bund’), **võidma** (*woidma*) pro *määrima* (< kasks *smeren* ‘schmieren’).

3.2. Lõunaeesti murdeile (sh Võru murdele) iseloomulik sõnavara

Järgnev sõnarühm koondab omasõnavara, mida Gutsloff on eelistanud alamsaksa laensõnadele ja mille leviku kese paikneb lõunaeesti murretes või ka otseselt Võru murdes.

hank 'konks' – *Hangk* /o 'Hake' (lk 217), vrd *haak* < kask *hâke* 'Haken' *Haaki*; *haaki* 'hake (am kleide)'; *haak* 'Hake am Kessel' (Göseken 1660)

murdelevik: *ank* San Võn, *hank* V

hääotämä 'läbi lööma' – *hähwtma* /a 'prassen' (lk 231), vrd *prassima* < kask *brassen*, *prassen* 'prassen' *praffima*, *Praffin*, *praffinut* (Stahl 1637); *prassima*; *prassya* 'Schlemmer; Pancketirer' (Göseken 1660)

murdelevik: `ääotämä 'hävitama' Kam, `hääotä(m)ä V

kaltsad – *Kalzi* 'Hosen' (lk 219), vrd *püksid* < kask *bükse*, *büxe* 'Beinkleid, Hosen'

Püxit 'Büxen (Hosen)'; *püxit* 'Bein kleider' (Göseken 1660)

murdelevik: *kal(t)sad* Jaa L VIPõ; *kaltsa*, *kal(d)sa* M T, *kalsa*? V

karits 'kopsik; kulp' – *Karritz* 'Becher'²² (lk 207), vrd *peeker* < kask *beker* 'Becher'

Picker, *-i* 'Becher'; *picker* 'trinck geshier' (Göseken 1660)

murdelevik: *karist* V

kasuksepp 'köösnar': *Kassucksepp* 'Kürschner' (lk 223), vrd *köösnar* < kask *körs(e)ner(e)* 'Kürschner'

Körsner 'kürschner' (Göseken 1660)

murdelevik: pole registreeritud²³

kirikisand – *kirikisand* 'Pastor' (lk 230), vrd *pastor* < lad *pastor*, kask *pâstor* 'Pastor'

Pa.[stor] (Rossihnius 1632)

murdelevik: *kiriksand* L Ha T, *kerik-*, *kerk|esänd* T V

kistavars 'telg, varb' – *Kistawars* 'Spille' (lk 239), vrd *pill* < kask *spille* 'Spille, Spindel'

pilli kaihl 'Hals an der MühlenSpille' (Göseken 1660)

murdelevik: *kistavařs* 'keps; kedervars' Kod Hel T V

22 *peeker*-sõna on Gutsloff kasutanud oma piiblitõlkes, nt *Minna – anni sedda Bickrit Pharao kettehe* (Gutsloff 1647–1657: 171).

23 Leidub nt Saareste sõnaraamatus (*kasuksepp* 'köösnar' EKMS III: 588).

- kütsmä** ‘küpsetama’ – *kütsma* /u ‘braten’ (lk 209), vrd *praadima* < kasks *braden* ‘braten’
pradida (Müller 1600–1606), *küpsendama* ‘braten’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *küdsä|mä* T V, *-me* M
- kütse** ‘küps’ – *Kuetz* /e ‘Brate’ (lk 209), vrd *praad* < kasks *brade* ‘Braten’
pradiwarras (Stahl 1637); *Praadi* ‘Brate’; *küps* ‘Brate’; *küpse ward*
 ‘BratSpes’; *praadi pann* ‘Bratpfan’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *küdse*, *küdsä* M T, *kütse*, *˚kütse* T V
- küünlalang** – *Künala Lang* ‘Tacht’ (lk 241), vrd *taht* < kasks *dacht* ‘Docht’
sen pollewa tacht (Müller 1600–1606); *tacht*, *tachtift* (Stahl 1637);
Tacht, *-i*; *kühnla tacht*, *-i*; *tacht-löng* ‘Dachtgarn’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *˚küündle lank* Se
- lapjo** – *Lapja* ‘Schauffel’ (lk 234), vrd *kühvel* < kasks *schuffele* ‘Schaufel’
Küffel, *küfflist* (Stahl 1637); *Küffel* (Göseken 1660)
 murdelevik: *lapi* ‘labidas’ M, *˚lapju* M T, *˚lapjo* T V
- lõupeni** ‘lõukoer’ – *Löwi Penni*²⁴ ‘Löwe’ (lk 225), vrd *lövi* < kasks *louwe*
 ‘Löwe’
Louwit (Müller 1600–1606); *löuw* (Rossihnius 1632); *nende leuwide*
 (Stahl 1637); *Loiwkoijr*; *löwkoijar* (Göseken 1660)
 murdelevik: *lõupeni* Krk Hel Har Lut
- mõrsja** – *Morsi* /a ‘Braut’ (lk 209), vrd *pruut* < kasks *brüt* ‘Braut’
iix Brudt (Müller 1600–1606); *Pruhdt*, *-i*; *morsi* ‘Braut’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *˚morsja*, *˚mõrsi* R, *˚mõrsja* eL
- mõtstuvi** – *Mõtztuiwi* ‘Turteltaube’ (lk 241), vrd *turteltuvi* < kasks *turtel-*
duve ‘Turteltaube’
ütte pahri turtel|tuwit (Rossihnius 1632); *Saxa mah keggi*
 ‘TurtelTaube’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *mets|tuvi* Lüg IisR IisK Trm, *-tui* Sa Muh L Juu KuuK
 ViK VIPõ, *mõtstuvi* Hel Ran²⁵
- penisitt** – *Pennißitt* /a ‘Schwefel’ (lk 237), vrd *väävel* < kasks *swevel*
 ‘Schwefel’
Schweuel (Müller 1600–1606); *Weffel*; *wewel*, *wewlit* ‘schwefel’
 (*sulphur*); *KoiraSitt* ‘schwefel (*sulphur*)’ (Göseken 1660)
 murdelevik: *pole registreeritud*²⁶

24 *lõupeni* on *lõukoera* lõunaeesti vaste, liidetud alamsaksa esi- ja eesti järelosast (< kasks *louwe* + ee *koer/peni*) nagu ka nt *paabulind* (< kasks *pāwelūn* + ee *lind*); vrd *paavi* 2. osas.

25 Sõna levikuala on (olnud) tõenäoliselt laiem, kui nähtub murdearhiivi andmeist.

26 Teada on vaid kasutusest sõimusõnana (Nõo Har).

- põrkapund** 'laevanael' – *Pörkopund* /a 'Schiffpfund' (lk 235), vrd *kippund* < kasks *schippunt* 'Schiffspfund'
Kippund 'Schiffpfund' (Göseken 1660)
 murdelevik: *põrka-*, *põrkõlpund* V, *perk-* KJn Hls Krk, *pärk|pund* VII
 Aud
- rahu** – *Rahow* /a 'Nieren' (lk 229), vrd *neer* < kasks *nêre* 'Niere'
temmast nehrost (Rossihnius 1632); *Neer* / *ne(h)r* (Stahl 1637); *neerit*
 (Göseken 1660)
 murdelevik: *rahu* S VIPõ eL, *rauh* VI d
- roode** – *Rôde* / *Latte* 'Latte' (lk 224), vrd *latt* < kasks *latte* 'Latte'
Lat, *lattist* (Stahl 1637); *latti* (Göseken 1660). Vt **latt** 2. osas
 murdelevik: *roodjas(s)*, *rood(m)ass* 'latt, teivas' Hel Võn V
- saurohi** – *Sauwrocht* /u 'Weyrauch'²⁷ (lk 246), vrd *viiruk* < kasks *wî-rôk*
 'Weihrauch'
wyroki tohma (Rossihnius 1632); *wirock* (Stahl 1637); *wijrohk*
 (Göseken 1660)
 murdelevik: liitsõna pole registreeritud, kuid *sau* 'suits' on Võru
 murdesõna
- sepp** – *Sepp* /e 'Hefe' (lk 218), vrd *pärm* < kasks *berme* 'Hefe'
Perme (Müller 1600–1606); *parm*; *Parm*, -i 'Barm (Hefen)' (Göseken
 1660)
 murdelevik: *sepp* Saa Kod MMg Äks SJn Vil eL
- tare** – *Tuba* / *Tarre* 'Saal' (lk 233), vrd *saal* < kasks *sāl*, *sâl*, sks *Saal*
suhre plastritut Sahli (Rossihnius 1632); *Suhr tubba* 'Saal' (Göseken
 1660). Vt **tuba** osas 3.1
 murdelevik: *tare* 'tuba, maja' R Saa Kod T, *tarõ* V
- tsigaliha** – *Zigga Leha* 'Speck von Schwein' (lk 239), vrd *pekk* < kasks
speck 'Speck'
pecki (Göseken 1660)
 murdelevik: *tsiga* T V; *tsialiha* Rõn San Krl Se
- valim** 'lehter' – *Trechter* / *Wallim* /i 'Trechter' (lk 242), vrd *trehtel* <
 kasks *trechter* 'Trichter'
trichtel 'Trechter'; *wallim* 'trichter (*infundibulum*)' (Göseken 1660).
 Vt **trehtel** 2. osas
 murdelevik: *valim* M, *vallim* V

27 *viiruk*-sõna on Gutsloff kasutanud oma piiblitõlkes: *weihit temmalle Kostit: Kulda, wihrok it n. myrrhe* (Gutsloff 1647–1657: 221).

- vang** – *Wango* ‘Henge’ (lk 218), vrd *hing* < kasks *henge* ‘Hänge’
hingit ‘Hengen an einer Thür’ (Göseken 1660)
murdelevik: *vang* ‘sang, käepide’ eL
- vanik** ‘pärg’ – *Wannick* /o ‘Kranz’ (lk 223), vrd *krants* < kasks *kranz* ‘Kranz’
ütte krantzi (Rossihnius 1632); *krantz*, *krantzist* (Stahl 1637); *Rantzi*
(Göseken 1660)
murdelevik: *vanik* T V, *vañnik* Trm Ksi San, *vaanik* Lai M
- vasar** – *Wassar* /a ‘Hammer’ (lk 217), vrd *haamer* < kasks *hamer* ‘Hammer’
Hañere kz (Müller 1600–1606); *Hammer*, -i; *Wassar* ‘Hañer’
(Göseken 1660)
murdelevik: *vasar* R S M T, *vassar* eL
- vatsk** ‘kook’ – *Watsa* ‘Kuche’ (lk 223), vrd *kook* < kasks *koke* ‘Kuchen’
Kohck, *kohckist* (Stahl 1637); *Kooock*, -a; *Kohk* (Göseken 1660)
murdelevik: *vatsk* Hel T V
- vislamari** ‘kirss’ – *Wissila Marri* ‘Kirsch’ (lk 221), vrd *käsper* < kasks
kersebere ‘Kirsche’
Karsberi marri (Stahl 1637); *Karsbeer marri* (Göseken 1660)
murdelevik: *visla(k)puu mari* ‘kirss’ Urv Har Rõu Vas Se

Peale jaotises 3.2 mainitud lõunaeesti sõnade on sõnastikus veel sõnavasteid, mille kõrvale on küll hiljem lisandunud alamsaksa laen-sõnu, kuid mida pole registreerinud ei Gutsloff ega ta kaasaegsed. Järgnevas rühmases on Gutsloffi sõnavaste esitatud märksõna järel sulgudes ja seejärel osutatud murdelevilale:

herits (*Herritz* ‘Schelm’)²⁸ – Nõo Võn Ote V – pro *kelm* (< kasks *schelm* ‘Schelm’); **hernetõbi** ‘rõuged’ (*Herne többe* ‘Pocken’)²⁹ – V – pro *pokad* < kasks *pocke*, *poche* ‘Blatter, Bustel’; **kooljakirst** (*Kölje Kirst* /o ‘Sarck’)³⁰ – Khk Nõo Har Se – pro *sark* (< kasks *sark* ‘Sarg’); **käber** ‘korts’ (*Kebbarick* ‘Faltte’) – V – pro *volt* (< kasks *volde* ‘Falte’); **langalõim** (*Langelöim* /o ‘Haspell’) – Hel Kam V – pro *haspel* (< kasks *haspel* ‘Haspel, Weife’); **nilbe** ‘libe; sile’ (*nilb* /e ‘glatt, lubricus’) – Iis Kod Ksi Hel T V – pro *klatt* (< kasks *glat*, *sks glatt*); **saibas(s)** ‘teivas’ (*Saibas* ‘Pfahl’) – San V – vrd *paal* (< kasks *pâl* ‘Pfahl’); **tsagama** (*zaggema* ‘hacken’) – Hel Kam Ote Rõn San V – pro *hakkima* (< kasks *hacken*, *sks hacken*).

28 Gösekenil *herrise töh* ‘schelm stück’

29 Gösekenil *hirne többe* ‘pocken’

30 Gösekenil *Surnukirst* ‘Sarch; sandapila’

Sellesse rühma jäi paigutamata **röärääk** (*Röarähk /e* 'Schneppfe') – Trv Krk Puh San V – vrd *nepp* (< kasks *sneppe, snippe* 'Schneppfe'), sest Gutsloff'il on *rukkirääk* (sks Wachtelkönig) ja *nepp* (sks Schneppfe) ilmselt eksituse tõttu vahetusse läinud.

3.3. Gutsloff'i enese arvatavad sõnavasted

Alamsaksa laensõnade asemele ja/või kõrvale (nt *kekk, troost*) näikse Gutsloff esitanud ka omapoolseid sõnavasteid, mida murdekeelest ega teistelt autoritelt pole registreeritud.

hagu pro *meig* (*Hack /o* 'Mey'), vrd *Meykuh* 'Mey (*majus*)' (Göseken 1660) < kasks *mei, meig* 'der Monat Mai; grüne Zweige von Birken zum Pfingstfest'

julge (*julck /e* 'keck'). Vt **kekk** 2. osas

kodunik pro *pürjel* (*Koddoneck /u* 'Bürger'), vrd *meidt .. Iumala Börrilix, Koddakundasex .. technut* (Müller 1600–1606) < kasks *börger(e), börgère* 'Burgmann, Bürger'

kõrralik pro *topelt* (*körralick* 'doppelt')

maa pro *ruum* (*Mah* 'Raum'), vrd *Tajwase rhumi sisse* (Müller 1600–1606); *Ruum, -i* (Göseken 1660) < kasks *rûm* 'Raum'

noormeis pro *sell* (*Nôr Mêhs* 'Gesell')

püimapäälne pro *mant* (*Pimepähline* 'Schmant')

rõõm (*Trôst / Röhm /a* 'Trost'), vrd *Trost nîck røymu* (Müller 1600–1606); *Trohft, [trohst]ift* (Stahl 1637); *troost, -i; Rohst* 'trost (*solatium*)' (Göseken 1660). Vt **troost** 2. osas

4. Kokkuvõtteks

Teadaolevate alamsaksa laenude ja Gutsloff'i sõnavara kõrvutamisel sõelale jäänu (214 sõna) osutab, et Gutsloff kasutas saksa märksõnade vastetena alamsaksa laene ligi pooltel juhtudel (103 sõna). Paljud 17. sajandiks eesti keelde ja tollaste autorite teostesse jõudnud alamsaksa laenud Gutsloff'i grammatika saksa-eesti sõnastikus ei kajastu. Ta on eelistanud nende asemel võtta eesti vasteks kas (lõuna-eesti) omasõna, juba varasema (germaani, balti vm) laenuna omaks võetu või on tuletanud sõnavaste ise.

Laensõnade keeldetuleku-kasutamise kontekstis torkab silma:

- 1) sageli ei pidanudki alamsaksa sõna täitma mingit leksikaalset tühi-
kut, sest võõrsõna ilmus eesti keeles juba olemasoleva(te) sõna(de)
kõrvale, nt *pott* (varem olemas *katel* ja *pada*), *palk* (varem *hirs*),
puur (varem *oherdi*), kuid sõnavara muutumine järgis ühtlasi elu-
muutusi, sh uuenenud esemetüüpe ja töövõtteid;
- 2) alati ei tõrjunud võõrsõnast uudissõna (ja kodunedes laensõna)
seniseid murdevariante käibelt, vaid ilmus teiste kõrvale, vrd *task*
(< kaks *tasche*), *tasku* (< rts *taska*), *kalits* (< vn *калума*), *karman*
(< vn *карман*), (tengel)*pung* (< kaks *bunge*);
- 3) paljud alamsaksa laensõnad olid 17. sajandiks käibel põhjaeesti
murdekeeles või levisid üle maa (nt *kelm*, *klatt*, *neer*, *pärm*), mit-
med Gutsloff'i esitatud sõnavasted pärinesid kitsama levikuga lõuna-
eesti murdekeelest (nt *herits*, *nilbe*, *saibass*, *tsagama*, *val(l)im*);
- 4) alamsaksa lähtesõna võis eesti keelde anda ka kaks eri sõnakuju,
üks ühel, teine teisel pool keelepiiri – vrd lõunaeesti *võlss* ja
põhjaeesti *valsk* (< kaks *falsch* ‘falsch’).

Arvestades asjaolu, et Urvaste hingekarjase Johannes Gutsloff'i saksa-eesti sõnastik on ainus 17. sajandil publitseeritud lõunaeesti lek-
sikon, esindab see ühtlasi tolle ajajärgu sõnakasutust. Alamsaksa lae-
nude kontekstist ilmneb, et sõnastiku omasõnavarast pärineb kolman-
dik lõunaeesti murdekeelest (sh Võru murdest). Selles seoses tundub,
et saksa märksõnade eesti vastete seas on omasõnavara osakaal pigem
suur kui väike; omasõnade seas tunnukse aga lõunaeesti murdesõnade
osakaal olevat pigem väike kui suur. Ladinakeelse põhiteksti ning
laiema levikuga eesti murdesõnavara poolest oleks Gutsloff'i grammati-
kal olnud eeldusi leida rakendust ka väljaspool omaaegset tartu kirja-
keele ala.

Adress:

Jüri Viikberg
Eesti Keele Instituut
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn
E-post: viikberg@eki.ee

Kihelkonna- ja murdelühendid

Aud – Audru, eL – lõunaeesti murded, eP – põhjaeesti murded, Ha – Harjumaa
murrakud, Har – Hargla, Hel – Helme, Hi – Hiiumaa murrakud, Hlj – Haljala,
Hls – Halliste, I – idamurre, Iis – Iisaku (idamurre), IisK – Iisaku (keskmurre),

IisR – Iisaku (rannikumurre), Jaa – Jaani, JMd – Järva-Madise, Juu – Juuru, Jõh – Jõhvi, Jä – Järvamaa murrakud, K – keskmurre, Kam – Kambja, Khk – Kihelkonna, KJn – Kolga-Jaani, KLõ – keskmurde lõunamurrakud, Kod – Kodavere, Koe – Koeru, Krk – Karksi, Krl – Karula, Kse – Karuse, Ksi – Kursi, Kuu – Kuusalu (rannikumurre), KuuK – Kuusalu (keskmurre), Käi – Käina, L – läänemurre, Lai – Laiuse, Lei – Leivu, Lut – Lutsi, Lä – Läänemaa murrakud, Lüg – Lügänu, M – Mulgi murre, Mar – Martna, Mih – Mihkli, MMg – Maarja-Magdaleena, Muh – Muhu, Nõo – Nõo, Ote – Otepää, Plt – Põltsamaa, Puh – Puhja, Pä – Pärnumaa murrakud, R – kirderannikumurre, Ran – Rannu, Rõn – Rõngu, Rõu – Rõuge, S – saarte murre, Sa – Saaremaa murrakud, Saa – Saarde, San – Sangaste, Se – Setu, SJn – Suure-Jaani, T – Tartu murre, TaPõ – Põhja-Tartumaa murrakud, TLä – Lääne-Tartumaa murrakud, Trm – Torma, Trv – Tarvaste, Tõs – Tõstamaa, Urv – Urvaste, V – Võru murre, Vai – Vaivara, Vas – Vastseliina, Vid – Ida-Võrumaa murrakud, Vig – Vigala, ViK – Virumaa murrakud, Vil – Viljandi, VJg – Viru-Jaagupi, VII – Valjala, VIPõ – Põhja-Viljandimaa murrakud, VMr – Väike-Maarja, VNg – Viru-Nigula, Võn – Võnnu, Äks – Äksi

Allikad

- Ametivanne 1570 = „Juramentum der Vndudeschen”. Ehasalu *et al.* *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*, 79. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 6.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Awerbach 1589 = „Tunnistus Sigismundus Awerbachile 1589”. Ehasalu *et al.* *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*, 93–95. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 6.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Boierus 1587 = „Laurentius Boieruse käsikiri 1587–1595”. Ehasalu *et al.* *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*, 89–92. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 6.) Tartu: Tartu Ülikool.
- EES = *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Eerik Soosaar, koost. ja toim. Iris Metsmägi, peatoim. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- EEW = Julius Mägiste (1982) *Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII*. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKI MK = Eesti Keele Instituudi murdekartoteek.
- EKMS = Andrus Saareste (1958–1963) *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV*. Stockholm: Vaba Eesti.
- EMS = *Eesti murrete sõnaraamat*. I–V köide (*a – maaglema*). Tallinn: Eesti Keele Instituut, 1994–2013.
- Gutsloff 1648 = Johannes Gutsloff (1998) [1648] *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 10.) Tlk., koost. Marju Lepajõe, toim. Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikool, 1998.

- Gutslaff 1647–1657 = *Johannes Gutslaffi piiblitõlge 1647–1657*. Koost. Maeve Leivo, Ahti Lohk, Kristiina Ross, Kai Tafenau. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013.
- Göseken 1660 = Valve-Liivi Kingisepp, Kristel Ress, Kai Tafenau. *Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350*. Tartu: Tartu Ülikool, 2010.
- Hinderling, Robert (1981) *Die deutsch-estnischen Lehnwortbeziehungen im Rahmen einer europäischen Lehnwortgeographie*. Wiesbaden: Otto Harrasowitz.
- Koell 1535 = „Wanradti-Koelli katekismus 1535”. Ehasalu *et al. Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*, 65–76. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 6.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Koponen, Eino (1998). *Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa*. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 230.) Helsinki.
- Kullamaa käsikiri 1524 = „Kullamaa vakuraamat 1524–1532”. Ehasalu *et al. Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*, 59–60. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 6.) Tartu: Tartu Ülikool.
- LiiviTalu 1550 = „Katkend Liivimaa talurahva õigusest”. Ehasalu *et al. Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*, 77. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 6.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Müller 1600–1606 = Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Urve Pirso, Külli Prillop (2000) *Georg Mülleri jutluste sõnastik*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 12.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Raag, Raimo (1987) „Mittelniederdeutsche und skandinavische Lehnwörter im Estnischen und Livischen”. *Sprachkontakt in der Hanse. Aspekte des Sprachausgleichs im Ostsee- und Nordseeraum. Akten des 7. Internationalen Symposions über Sprachkontakt in Europa, Lübeck 1986*. P. Sture Ureland, Hg. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Raun, Alo (1982) *Eesti etimoloogiline teatmik*. Rooma-Toronto: Maarjamaa.
- Rosihnius 1632 = Valve-Liivi Kingisepp, Külli Habicht, Külli Prillop (2002) *Joachim Rosihniuse kirikumanuaalide leksika*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 22.) Tartu: Tartu Ülikool.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä I–III. Etymologinen sanakirja*. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskuksen julkaisu 62.) Helsinki, 1992–2000.
- Stahl 1637 = Kikas, Kristel (2001) *Mida sisaldab Heinrich Stahli Vocabula?* (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 21.) Tartu: Tartu Ülikool.
- VMS = *Väike murdesõnastik I–II*. Toim. Valdek Pall. Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1982, 1989.
- Völcker 1585 = „Johannes Ambrosius Völckeri kirjutised 1585–1590”. Ehasalu *et al. Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*, 80–87. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 6.) Tartu: Tartu Ülikool.

Kirjandus

- Ariste, Paul (1940) *Georg Mülleri saksa laensõnad*. (Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis, B 46.) Tartu: Tartu Ülikool, 1–63.
- Ariste, Paul (1963) „Saksa laensõnad Heinrich Stahli eesti keeles”. *Emakeele Seltsi aastaraamat* (Tallinn) 9, 85–119.
- Ehasalu, Epp, Külli Habicht, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo (1997). *Eesti keele vanimad tekstid ja sõnastik*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 6.) Tartu: Tartu Ülikool.
- Keem, Hella (1998) „Johannes Gutsloff'i grammatika eesti keel ja Urvaste murrak”. Gutsloff, Johannes, *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest*, 317–332. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 10.) Tlk., koost. Marju Lepajõe. Toim. Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikool.
- Lepajõe, Marju (1998) „Johannes Gutsloff'i „Grammatilised vaatlused””. Gutsloff, Johannes, *Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam. Grammatilisi vaatlusi eesti keelest*, 285–316. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 10.) Tlk., koost. Marju Lepajõe. Toim. Jaak Peebo. Tartu: Tartu Ülikool.
- Liin, Helgi (1964) „Alamsaksa laensõnad eesti vanimas kirjakeeles”. *Töid eesti filoloogialt* 1, 32–74. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, 162.) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Liin, Helgi (1968). „Alamsaksa laensõnadest 16. ja 17. sajandi eesti kirjakeeles”. *Emakeele Seltsi aastaraamat* (Tallinn) 13 (1967), 47–69.

Abstract. Jüri Viikberg: About Low German loanwords on the basis of Johannes Gutsloff's grammar. The present paper gives an overview of the Estonian equivalents in the German-Estonian vocabulary of the first South Estonian grammar “*Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam*” (1648), with emphasis on probable Low German loanwords. The entries have been selected and grouped according to which equivalent the author has given them in Estonian: either a Low German loanword or an Estonian word. In the latter case, we have tried to differentiate between dialect (mainly Võru) words and Gutsloff's own word creation. A conclusion is made that Gutsloff's word usage is one of the indicators of how Low German borrowings came into Estonian.

Keywords: Low German loanwords, Old Literary Estonian, Literary South Estonian, 17th century, Johannes Gutsloff, language contacts